ISSN 18-19

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

D.P. Bhosale College, Koregaon

Tal. Koregaon, Dist. Satara (MS), INDIA
(Affiliated to Shivaji University, Kolhapur)
NAAC Re-accredited 'A' Grade (CGPA 3.12)
ISO 9001:2015 Certified

Impact Factor – 6.261 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

March -2019 Special Issue – 171 (E)

ECONOMICS

Guest Editor:
Dr. Vijaysinh Sawant,
Principal,
D. P. Bhosale College, Koregaon
Dist. Satara [M.S.] INDIA

Chief Editor:
Dr. Dhanraj Dhangar (Yeola)

Executive Editor of the issue:
Dr. V. J. Wadate
Mr. S. G. Nikam
Mr. A. A. Shete

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

ISSN : 2348-7143
April-2019

28	मानवी जीवनातील दैनंदिन समस्या व आव्हानांवर मात करण्यासाठी शारीरिक शिक्षण राजेंद्र कुमार देवकाते, राजू म्हेत्रे	179
29	भारतीय नियोजनाचा ग्रामीण विकास प्रक्रियेवरील प्रभावांचा अभ्यास डॉ. प्रकाश पाटील	186
30	ग्रामीण भागातील विकासात महिलांचे योगदान प्रा. आर.व्ही कारंडे	190
31	ग्रामीण विकासातील कृषी पर्यटनाची भूमिका श्री. पी.के.टोणे आणि पनलशिकुमार गुरव	195

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue -171 (E)- Economics
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
April-2019

ग्रामीण भागाच्या विकासात महिलांचे योगदन

प्रा. कारंडे आर. व्ही.
(सहाय्यक प्राध्यापक अर्थशास्त्र विभाग)
शंकरराव जगताप महाविद्यालय, वाघोली.
karande.ravindra19@gmail.com
मो. ९९२२२७५६०२/ ९४२३१७५६०२

प्रस्तावना:

भारत हा खेड्यचा देश असुन अर्थव्यवस्थेच्या विकासाची सुरूवात खेड्यतुन होने आवशक आहे भारतात समाज व्यवस्थेत महिलांना दुय्यम स्थान असुन त्या विद्यमान स्थितीत संधीवंचीत अर्थवंचीत प्रतिष्ठावंचीत राहीलेल्या आहेत. स्वांतत्र्योतरकाळात महिलांच्या विकासासाठी जानिवपूर्वक विचार करण्यात आला असला तरी अपेक्षीत यश प्राप्त करण्यात आले नाही भारतासह अनेक देशात गरीब महिलांना स्ववलंबी करून त्यांचे जिवन प्रकाशमान करने आवशक आहे. आज अनेक समष्या गरिबासमोर उभ्या आहेत अपुरे पोषण उपासमार अनारोग्य बालमृत्यू बालमजुरी अशा अनेक समष्या उभ्या आहेत. महिलांचे जिवनमान उंचावण्यासाठी ठोस उपाय योजना करणे आवश्यक आहे. जगातील विकसित व विकसंशील देशाच्या प्रगती साठी ग्रामीण भागाची प्रगती अत्यंत महत्वाची असते. आर्थिकदृष्ट्र गरीब व विकसंशील देशातील ग्रामीण भागातील लोकांचे उत्पन्न कमी असल्याने आर्थिक विकास मंद गतीने होतो. भारताने सन १९९१ मधिल अर्थिक सुधारना कार्यक्रमाच्या अधारे उदारीकरण, खाजगीकरण, जागतिकीकरण स्विकारल्या नंतर आतंरराष्ट्रीय मापदंडाप्रमाणे बँक क्षेत्राची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी उत्पन्न निश्चिती, मालमत्ता वर्गिकरण, अनुउत्पादक कर्जावरील तरतुदी, हस्त उद्योग, लघु उद्योग, कुटीर उद्योग आदींना महत्व प्राप्त झाले. भारतीय अर्थव्यवस्थेत कृषी क्षेत्राला महत्वाचे स्थान प्रप्त झाले. परंतु ग्रामीण भागातील दारीद्र निमुर्लन करूशकले नाही. सन १९४७ रोजी भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्या नंतर गांधीजीनी खेड्यकडे चला असे अवाहन केले. आज अखेर गांधीजीच्या स्वप्नातील खेडे साकारले नाही. शासनाने ग्रामीण विकासाला मदत म्हणुन रोजगार निर्मितीला चालना देण्यासाठी सहकारी चळवळीच्या जाणीव पूर्वक गती दिल्याचे आढळते अर्थव्यवस्थेत सार्वजनिक खाजगी क्षेत्राच्या विकासा साठी शासनाने सन १९८६– १९८७ भारतात रिझर्व्ह बँकेच्या पाठींब्याने राष्ट्रीय कृषी आणि ग्रामीण विकास बँकेने म्हैसूर पुनर्निवारण आणि विकास एजन्सी ;डल्त्क्द्ध या स्वंयसेवी संस्थेच्या सहकार्याने स्वयंसहाय्यता गट प्रकल्प सुरू केले. सन १९८९– १९९० मध्ये भारताच्या निमंत्रणवरूण डॉ. महमद युनूस दिल्लीला आले नेहरू विद्यापीठात त्यानी स्वयंसहाय्यता गट संकल्पनेवर व्याख्यान दिले परंतु स्वयंसहाय्यता गटाच्या अंमलबजावणी कडे सुरूवातीला दुर्लक्ष केले.

नाबार्डने १९९२ मध्ये त्त्व्ड। म्हणजे ''प च्वपपिव त्तसं दक ह्तपबनसजनतंस ब्मकपज ेवबपंजपवदश च्या साहचने भारतात स्वयंसहाय्यता गट ही संकल्पना राबविण्यात सुरूवात केली. ही संकल्पना राबविण्या साठी छ।ठ।त्क ने ४३ स्वयंसेवी संस्थांची मदत घेतली याच दरम्यन रिझर्व्ह बँकेच्या कृती समितीने ग्रामीण भागात बचतीचा व कर्ज पुरवठ्यचा प्रवाह सुरू करण्यासाठी प्रोत्साहन देण्याची शिफारस केली. सन १९९२ ते १९९६ या काळात २५०० बचत गट बँकेशी जोडले गेले.भारतात सर्व प्रथम अंध्रप्रदेश,तामिळनाडू, गुजरात या राज्यात स्वयंसहाय्यता बचत गट राबविल्या नंतर त्याचे यशस्वी परिणाम दिसून आले. ग्रामीण भागात बचत व कर्जाचा ओघ वाढविण्यासाठी सरकारणे खुप प्रयत्न केले. स्वयंसहाय्यता बचत गटांचा कार्यक्रम

सुवर्णजयंती ग्राम स्वरोजगार योजना;ग्रामीणदारिद्र्यहटविण्यात सुरूवात झाली त्यानंतरच्या काळात स्वयंसहाय्यता चळवळीचा वेगाने विकास झाला. मात्र गेल्या पाच ते दहा वर्षात खऱ्याअर्थाने बचत गटांच्या चळवळीस यश आले. दारिद्र रेशेखाली बचत गटाला सामुहिक प्रकल्पासाठी शासकीय अनुदान स्वयंसहाय्यता गटात व महिला पुरूष बचत गटांचा समावेश होतो. आज शसनाने. कैशल्य विकास कार्यकमात अनेक मध्यम व दिर्ष मुदतिचा कर्ज पुरवठा करत असल्याचे आढळत आहे. नविन आर्थिक धोरणांतर्गत भारत सरकारणे बँक व्यवसाय व वित्तीय पध्दतीच्या संदर्भात १४ ऑगस्ट १९९१ उच्याधिकार समिती स्थापन केली.

आभ्यासाची उद्दीष्टे:

१. ग्रमिण भागच्या विकास कार्यात महिलांच्या योगदानाचा अभ्यास करणे.
२. विकास कार्यात महिला बचत गटाच्या प्रगतीचा अभ्यास करणे.
३. विकासा कार्यात महिला बचत गटाच्या समस्या व भवितव्य अभ्यासणे.
४. विकासा कार्यात महिलांच्या औद्योगिक समस्यांवर उपाय सूचविणे.

संशोधन पध्दती:

प्रस्तुत शोध निबंध तयार करण्यासाठी दुय्यम सामग्री विविध प्रकाशणे वेब साइट वृत्तपत्रे संदर्भ ग्रंथ इ. वापर करण्यात आला आहे.

महाराष्ट्राच्याप्रगतीतमहिला बचत गटाची प्रगती:

राज्यात १९९१ पासून महिला बचत गटाची उलाढाल होवू लागली. राज्यात मार्च १९९६ अखेर १ लाख २० हजार बचत गट होते. त्यापैकी ८१००० बचत गट महिलांचे आहेत. त्या सुमारे १ कोटी महिला काम करतात. सन २०१६ मध्ये अनुसूचीत जातींचे २८५५८० बचत गट झाले तर अनुसूचीत जमातींचे ३९४०४१ इतके बचत गट निर्मान झाले.महाराष्ट्रात हे काम जवळ– जवळ ६८ टक्के पूर्ण झाले आहे. राष्ट्रीय बँका बचत गट जोडण्यासाठी पुढे सरसावल्या आहेत. महाराष्ट्रात महिला बचत गट जोडण्यामध्ये स्टेट बँक ऑफ इंडिया सर्वा अग्रेसर आहे. त्यानंतर बँक ऑफ महाराष्ट्र व बँक ऑफ इंडियाचा कमांक लागतो. महिला बचत गटाची उभारणी अनुदान हव्यासा पोटी व राजकीय प्रभुत्वापोटी संख्यात्मक वाढ जोमाने होत आहे. परंतु त्या बरोबर गुणात्मक वाढ होणे गरजेचे आहे. आर्थिक विकास प्रक्रियेतमानव महत्वाचा घटक राहीला असून भारतीय समाजात स्त्री ही उपेक्षित असल्याने तिच्या विसाबाबत आज ही जागृकता आली नाही. सन २००३ हे वर्ष महिला सक्षमिकरण वर्ष म्हणून जाहिर करून महिला सक्षमिकरणासाठी जामाणे प्रयत्न सुरू झाले डॉ. अमत्य सेन याच्या मते दारीद्रय निर्मुलन शिक्षण आरोग्य हे विकासाचे अग्रक्रम क्षेत्र दुलक्षित राहील्यास मोठा फटका विकसंशिल देशातील महिला व मुले याना बसतो. अशावेळी केवळ कृती कार्यक्रम ठरविणे पुरेसे नाही तर पुढील काही वर्षा नियोजनाची दिशा बदलुन आर्थिक नियोजनाची दिशा धोरणे बदलुण कलयानकरी धोरनांची जागा विकासात्मक धोरणानी घेणे आवश्यक आहे. अधुनिक काळात सूक्ष्म वितपुरवठा करण्यासाठी शासनाने अनेक कैशल्य विकास कार्यक्रम राबवून महिलांना आत्मनिर्भ करण्यासाठी व्यावसायिक अडचणी सोडवून गरिब कुटुंबे बँक सुविधेपासून वंचित रहानार नाहित याकडे शासनाने कैशल्य विकास कार्यक्रमांची आमलबजवणी करूण सुविधा उपलब्ध करून दिले शसानाने सवलतीच्या दरात वित्तपुरठा करण्यासाठी अनेक योजना ग्रामिण भागातील महिलाना सक्षम बनविण्यासाठी ग्रमिण भागात स्वयंसहाय्यता बचत गटाची भुमिका महत्वपूर्ण ठरते. स्त्रियाचे सर्व बाबतीत सक्षमिकरण घडवून आनण्यासाठी आज समाजातील लिंगभेद नष्ट होणे गरजेचे आहे.

आर्थिकदृष्ट्या परावलंबी असनाऱ्या स्त्रियांचा कुटुंबात व समाजात कनिष्ठ दर्जा असतो दुर्बल कमकुवत स्त्रियाना पुरूषांच्या बरोबरीचा दर्जा दिला जात नाही. स्त्रियाचे आर्थिक सामाजिक राजकीय सक्षमिकरण घडून आले तर कुटूंबात समाजात अथवा सार्वजनिक ठिकाणी आपनास जो लिंगभेद दिसुन येतो नष्ट होइल. भारतात सरकरकडून वर्षभर व्यक्तीच्या आणि राष्ट्राच्या हितासाठी विकास योजना राबवल्या जातात. विकास योजनांची अंमलबजावणी प्रभावीपणे होण्यासाठी जनतेचे सहकार्य मिळणे आवश्यक आहे. परंतु आर्थिक, सामाजिक, राजकिय, आणि शैक्षणीक दृष्ट्या मागासलेल्या किंवा दुर्बल जनतेकडूण सारकरच्या विकास योजनांना फारसे सहकार्य मिळत नाही. त्यामुळे जनतेचा विकास मंद गतिने होतो महिला सर्व बाबतीत सक्षम असतील तर अशा योजनांना महिलांचा सहज पाठिंबा मिळतो म्हणून स्त्रियाचे सक्षमिकरण होणे गरजेचे असते. बचत गटामुळे महिलांचे सक्षमिकरण आणतायेते त्याना व्यवसाया साठी कर्जसुविधा उपलब्ध झाल्याने देशतील महिलांचे सक्षमिकरण वेगाणे घडुन येते. नोकरदार महिला आर्थिक, सामाजीक, सक्षम असतात. खजगी, सरकारी आणि सहकारी क्षेत्रास महिलांना पंन्नास टक्के आरक्षण असने गरजेचे आहे.

१. सध्या अनेक राजकीय पक्षामध्ये बचत गट निर्माण. बरण्यची स्पर्धा सुरु आहे. महिला बचत गटाची ओट बॅंक म्हणून वापर होण्यची शक्यता आहे. अशा बचत गटात महिलांचा निर्णय प्रक्रियेत सहभाग कमी आहे. महिला बचत गटांनी राजकीय पक्षापासून चार हात दूर रहावे. महिला बचत गटांचा वापर राजकीय व अन्य कारनासाठी केला जावू नये यासाठी बचत गटाचे सामायीक व्यासपीठ निर्माण करण्याची गरज आहे.

२.महिला बचत गटाचे निमन लेखापरीक्षण करणे आवश्यक आहे. या साठी स्वतंत्र धोरण आखणे अवश्यक आहे.

३.महिला बचत गट हे महिलांसाठी फक्त अर्थाजनाचे साधन राहीले नसुन एकमेकांची दु:ख समस्या सोडविण्याचे एक माध्यम बनले आहे. महिला बचत गट स्थापन केलेल्या महिला अशिक्षित अथवा जेमतेम शिक्षण झालेल्या आहेत. या अज्ञानाचा गैरफायदा स्व्यंसेवी संस्था बॅंका पंचायत समित्या घेत आहेत. ही अपाय कारक प्रवृत्ती थांबली पाहीजे.

४.महिला बचत गटा माफत आज पापड, लोनची, बेकरीचे पदार्थ या सारख्या वस्तू विकूण फारसा पैसा मिळत नाही. म्हणुन महिला बचत गटा मार्फत उद्यांगधंदे उभारणे गरजेचे आहे.

५.महिला बचत गटांना कर्ज वाटपासाठी बॅंकानी पुढाकरं घ्यावेत.

६.महिला बचत गटा मुळे खजगी सावकाराचे प्रबल्य कमी होण्यास मदत झाली. राष्ट्रीयकृत व्यापारी बॅंक अपुरे अर्थसाह्य करतात कर्ज वितरणत दिरंगाई केल्याने महिला बचत गटांना उद्योग उभारणी करता यंत नाही.महिला बचत गटांना कर्ज देताना भरमसाठ व्याज आकारले जाते.

अनुसूचीत जाती जमातींनी उभाररलेल्या महिला बचत गटांना अनुदाण दीले जात नाही. अशा प्रकारामुळे जातीयता वाढीस लागून अनुदानातील हा भेद शासनाने दुर करावा.आज शासनाणे अनेक योजनांचे अनावरण करून ग्रामिण भागाच्या प्रगतित मोलाची भर घाजली आहे.

महिलांच्या कौशल्य विकासात अडथळे ठरणारे काही घटक :

भारतीय लोकसंख्याशास्त्राच्या दृष्टीने विचार केल्यास आज किमाण ६५ टक्के लोक काम करू शकतात कोणत्याही देशाच्या संरचनेत वयोमर्यादा २९ ते ४५ वर्षे असते लोकसंख्याशास्त्रातील या वयाच्या घटकाचा फायदा आपल्या देशाला होणार आहे. भारत हा मनुष्यबळाचा कारखना असनारा देश असून जगाची वाढती मनुष्यबळाची गरज भारत पुर्ण करणार आहे. सन २०१५ चा लोकसंख्या अहवाल पाहिला तर इ.स.

ISSN : 2348-7143
April-2019

२०२० पर्यत भारतातील लोकांचे आयुर्मान २९ वर्ष आहे. व प्रत्यक्षत ९० टक्के लोकांकडे कौशल्याधिष्ठित रोजगारासाठी कौशल्याचा अभाव आहे. आज २.९ दशलक्ष महिलांना औपचारीक कौशल्य मिळत असलेतरी ग्रमिण भागातील अनेक महिला कौशल्या अभावी विकासात अडथळा बनत आहेत. वंचित गटांची वर्गवारी करताना काहीवेळा ती अचूक नसल्याने पुनरावृत्तीचीशक्यता असते. अलिकडे शिशुसंगोपन व पाळणाघराचा नसल्याने कुशल महिलांना रोजगारा पासून वंचीत करत आहे. उदा. प्रशिक्षण संस्था मधुन प्रशिक्षण घेण्यासाठी मुली व तरूणी पुढे येताना दिसत नाहीत. महिला आपल्याला हव्यात्याक्षेत्रात करिअर करताना दिसत नहित. आपल्या समाजात पितृसत्ताक पध्दतीने बालसंगोपनाची जबाबदारी महिलांवर टाकल्याने हि जबाबदारी अपसूकच त्याच्यावर येते. परीणमी महिलांच्या कौशल्य विकासात अडथळेयेतात.

आज शासनाने महिला सबलीकरण करूण आर्थिक दृष्टय स्वावलंबन बनविण्याचा प्रयत्न केल्याचे दिसतेमहिला सबलीकरण ही एक प्रक्रिया असून एखद्या देशाचा विकास होण्यासाठी जशी वर्षांनु वर्ष जावी लगतात. त्याच प्रमाणे अविकसित देशातील महिलांचे सक्षमिकरण एक दिवसात घडुण येत नाही. महिलांचे सक्षमिकरण ही एक पक्रीया असून महिलांचे सक्षमिकरणाचा वेग वाढणे अत्यंत आवशक आहे. कुपोषण बालमृत्यू बालमजूरी बलात्कार अपहरण इ. अनंक समस्याना भारतीय महिलांना तोड द्यावे लगते. अशा सर्व समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी महिलांच्या आर्थिक,सामाजीक,शैक्षणिक व राजकिय सबीकरणाची अत्यंत अवश्यकता आहे. भारत जगातील लोकसंखेच्या बाबतीत दुसरा कमांक लागतो. २०११ च्या जनगणनेनुसार भारताची लोक संख्या १२१ कोटी इतकी आहे. त्यामुळे देशात दारिद्र, कुपोषण, बालमृत्यू,अनारोग्य, गुन्हेगारी घरांची टंचाई इ. समस्या दिवसेंन दिवस उग्रबनत चालल्या आहेत. स्त्रियांचा राजकरणत सहभाग वाढलातर महिलांचे राजकिय सक्षमिकरण घडुण येईल. या प्रमाणे सर्वबाबतीत महिलांचे सबलीकरण घडूण आले तर समाजात आज दिसनारा लिंगभेद नष्ट होण्यास मदत होइल. भारतात हुडा बळी,शारीरिक व मानसिक छळ, बलात्कार अपहरण लग्नाचे आमिष दाखवून पळवुन नेणे. व फसवून सोडूण देणे इ. दिवसेंन दिवस वाढत आहे महिलांचे सक्षमिकरण झसल्यास विकास योजनांची अंमलबजावणी आर्थिक, सामाजीक, राजकिय, व शैक्षणिक दृष्टय मागासलेल्या किंवा दुर्बल जनतेकडून सरकारच्या विकास योजनांणा सहकार्य मिळत नाही त्यासाठी महिलांचे सक्षमिकरण होणे आवश्यक ठरते.

समारोप:

ग्रमीण भागाचा विकास साध्य करण्या साठी महिला सक्षमिकरण घडवून आनणे तसेच ग्रमिण भागात महिलांना लघुउद्योग, कुटिर उद्योग, शेती पुरक उद्योग अशा प्रकारच्या सुक्ष्म उद्योग व्यवसायात महिचे योगदान महत्वपुर्ण आहे. ग्रमिण भागातील महिलांना दुग्ध उद्योग रेशिम उद्योग काजू प्रक्रिया उद्योग कापड शिलाई गृह उद्योग पापड उद्योग इ. प्रकारच्या उद्योगात महिला अग्रेसर होणे अपेक्षित आहे. अर्थव्यवस्थेत महिलांचे योगदान महत्वपूर्ण ठरते. आज भारतात महिलांचे प्रमाणस्वयंसहाय्यता गटांची निर्मिती करणे महत्वाचे आहे. गावागावात स्वयंसहाय्यता गट तयार करताना घरोघरी जावून त्याना समजावणे महत्वाचे आहे. स्वयंसहाय्यता गट तयार करताना प्रमुखस कोणताही भत्ता दिला जात नाही. हे पटवून देणे गरजेचे आहे. सभासदाने बचतीचे व नियमितपणा पाळत नसल्यास त्याला दंडात्मक कार्यवाही करण्याचे कायदे असावेत. ग्रमीन भागाचा विकास करण्यासाठी मान. नरेंद्र मोदी यांनी पंतप्रधान जनधन योजना, प्रधान मंत्री जिवन विमा योजना सूरू करुन देशातील गरीबानी बचत करावी म्हणुन प्रयत्न केले. यासाठी अनेक योजना जाहीर करुन ग्रमिण भागाचा विकास करण्यावर भर दिला. आज खऱ्याअर्थाने ग्रामीण भागात औद्योगिक विकासासाठी भांडवल मोठ्य प्रमाणावर

उपलब्ध आहे. ते स्वयंसहाय्यता गटांची देन आहे. ग्रमिण भागाचा विकास करण्यासाठी महिलांच्या सर्वांगीण प्रगती साठी महिलांचे आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक आणि राजकिय सक्षमिकरण घडूण येणे गरजेचं आहे त्या शिवय आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक आणि राजकिय विकास घडून येणार नाही.

संदर्भ सूची:

१. बचतनामा : प्रा. विजय कुलकर्णी
२. औद्योगिक अर्थशास्त्र : प्रा. रायखेलकर / खेडकर
३. श्रम अर्थशास्त्र : डॉ. सुधीर बोधनकर, डॉ. साहेबराव चव्हाण
४. भारतीय अर्थशास्त्र : प्रा. रायखेलकर / खेडकर
५. भारतीय अर्थशास्त्र : निराली प्रकाशन
६. दैनिक लोकसत्ता : ग्रामिणन महिलांचा अधार
७. Economic survey Govet. Of India Money and Banking Development 2005
८. Economic & Policy Weekly
९. The year of Micro Finance Book – The Economic Time
१०. Related web